

Verstan

Ami a régi magyar költészetről ránk maradt poétikai adatokat illeti, ezek gyakran azért nem értelmezhetők viszonylagos egyértelműséggel, mert elszigetelt adatok. Ugyanazt a terminust a szerző műveltségének és a földrajzi helynek a különbözőségekor időben közel párhuzamosan is igen eltérően használták. Ebben semmi szokatlan nincs: a chanson – mondják a romanista kutatók - 1170 körül váltotta csak fel a megelőző „vers” terminust, de a 15. században Charles d’Orléans számára a szó csak énekelt rondót jelentett. E kutatások rámutattak arra, hogy a nyugat-európai középkori ’műfajmegnevezések’ – ha egyáltalán a reneszánsz és 17. századi poétikák szabatosabb szóhasználatával vetjük össze – nem foghatók fel a későbbi évszázadok műfajfelfogásainak mintájára: e terminusok igen gyakran csak az énekeltséget vagy a ’mondott’ jelleget rögzítették, olykor azt, hogy a verses szöveg ’történet’-et beszél el, olykor a zenei formát nevezték meg, a 15. században a forma ’kötöttségét’. Felmerült az is, lehet-e stílusról beszélni a középkori verses anyag kapcsán, vagyis a „vergiliusi kerék” három stílusneme vagy szintje eszközével leírhatók-e az ’alacsony, közepes és magas vagy felső stílusszintek’? Nem, vagy többnyire csak igen erőszakoltan. Az anyag igen nagy része ugyanígy nem beosztható a retorikai beszédnemek (a genera dicendi) osztályaiba. Ezekre a módszertani jelekre a hazai kutatásnak is figyelnie kell.

A régi magyar költészetben a narratív és a lírai költemények két nagy osztálya is nehezebben különíthető el. Az elkülönítésnek alig vannak formai kritériumai, csak rövid ideig mondható valamely sor- vagy strófafajta lírainak vagy narratívának (például a Balassi-strófa a költő kezén lecsökken 3 versszakra egy-egy költeményen belül, majd 1-1 versszakra, Listius László Magyar Márs című kötetében a Cladis Mohachianae 1414 Balassi-strófából áll). A nyugat-európai népnyelvű középkori költészetekben korán kialakultak epikus és lírai rímsémák: a narratív séma a párrímes és nem strofikus szerkezet volt (aa...), vagy az azonos rímek használata egy-egy egységen belül (aaaa... n), míg az abab vagy az ab ba kezdet jellegzetesen lírai darabok kezdése. Ezt erősítette a rímelés két olyan eszköze is, amelyik a mi régi költészetünkben hiányzott: a hím- és nőrímek idővel kötelezővé vált, szabályos váltogatása, valamint az, hogy az első versszak rímeinek hangzását pontosan kellett továbbvinni a következő versszakokban is (ez az ún. timbre). A timbre rímelési technikája

nem engedte meg a VII-IX. versszaknál hosszabb költeményt, mert rendkívüli fónikus monotoneitást eredményezett volna. Ellenben a régi magyar költemények esetében nem beszélhetünk terjedelmileg (és alaktanában) kötött versekről, a terjedelmet az akrosztichon és a versszerző kénye-kedve határozta meg. És bár olykor jól elkülönül egy-egy lírai darab vagy sorozat, Arany János megfigyelése helyes volt, aki azt mondta, a 18. század előtt a magyar költészetből hiányzott a 'dalszerű kompozíciós versképzés', vagy csak ritkán és véletlenszerűen állt elő. A régi magyar versanyagban feltűnően sok – jobb híján így nevezzük – az epiko-lírikus anyag, vagy legalább is a lírai jellegű költeményben a vershelyzet szcenírozása.

Ha a régi magyar költők poétikai-verstani gondolkodásának nyomába eredünk, összefüggő és valamelyes teljességre törekvő értekezések híján nekünk is terminusokat kell keresnünk. A régi magyar költészettörténet kutatói megpróbáltak egyes kifejezéseknek a nyomába eredni (ilyen volt például a „lelís” mint a magyar poézis megfelelője Sylvester János Újtestamentum-fordításának előszavában, vagy Balassi néhány verscímében a „fictio poetica”, ugyancsak nála a „latrikámos vers”, a „lator ének” a „fajtalan énekek”). De ezek az értelmezési viták viszonylag kevés terminusra terjedtek ki, és az értelmezések a mai ismereteink felől közelítenek tárgyaikhoz.

Ezzel szemben egy elképzelt és teljességre törekvő Régi Magyar Poétikai-verstani Terminológiai Tár kitüntetően csak korabeli terminusokat venne fel (a mikrokontextusukkal együtt, hogy világos legyen a teljes értelmes szöveggörnyezet a Tár olvasója számára), mindazt, ami kapcsolódik a mai 'beszéd', 'betű', 'ének(lés)', 'hallgatóság', 'írás' (papiros, penna, ténta)', 'költemény vagy 'mű', 'költő, szerző', 'szólás' stb. fogalmi jelentéseihez. Úgy is fogalkmazhatnánk, a régi magyar verses művek mintegy elbeszélnek magukat, nem az értekezések rendszerezettségével, hanem a versszerzés gyakorlatán belül. Minden egyes régi magyar költeményt szövegét át kellene vizsgálni, függetlenül attól a tapasztalattól, hogy a poétikai terminusok többnyire gazdagon bukkannak fel a címekben, a költemények elején és a zárásukban. Fel kell tüntetni a szerző nevét (vagy a névtelenségét), a költemény keletkezési idejét (amennyire a kritikai kiadások és a vonatkozó szakirodalom datálni tudja), valamint azt, hogy kéziratos, nyomtatva vagy vegyesen maradt-e ránk a szöveg. És természet minden műfaji-osztályozási terminust, legyen az igen tág (pl. 'ének), vagy már-már modern módon pontos (pl. 'isteni dicséret').Az is érdekes, hogy az illető szövegben van-e egyértelmű utalás az énekeltségre (vagy nem-énekeltségre), vagy ez eldönthetetlen, elmosódott.

Példaként a 16. század derekának egyik reprezentatív ének-típusát választottam ki, Kákonyi Péter három verses históriáját. (I. Az Asverus királyról /.../ való história, 1544.; II.

Az erős vitéz Sámsonról szép história, az 1540-es évek vége; III. Historia Astiagis regis /.../, 1549. E három római szám valamelyike után álló arab szám a sorszámot jelöli.)

beszéd Nálók helye nem leszen beszédünknek (I, 58.); Szép beszéde mindennek kedves vala (I, 102.); Bátyja szavával királynak beszéllé (I, 134.); Kegyelmesen meghallgatná beszédét (I, 170.); Bátran nékem te meg mondjad beszéded (I, 250.); Így kezdé el az szép Eszter beszédét (I, 256.); Amán dolga – higgye meg beszédemet (I, 356.); Lám az király hallá asszony beszédét (I, 361.); Atyjának megmondá bizon beszédében (II, 47.); Bölcsességgel – látom – fejenként mind beszélétek (II, 81.); Immár az beszédnek hatodnapja vala (II, 93.); Söt szép beszédekkel megcsúfoltatnéjek (II, 275.); Mikor beszédedet elmémbe forgatom (II, 306.); De beszéded miatt én megcsalatkozom (II, 309.); Sámson beszédével igen megrettenté (II, 327.); Azért hallgassátok urak én beszédöm! (III, 4.); Az én beszédemre bátorsággal felelj (III, 162.); Rövidebben mondván, pásztor beszédéből (III, 173.); Csak beszéddel királ gyermeket megfedd (III, 177.); De szép beszédekkel űk nem használnak (III, 288.)

diák (Söt az Ámán diákokat hívata (I, 181.)

emlékezni Emlékezők szépségéről Vástinak (I, 83.); Azért emlékezzünk egy nemes vitézről (II, 5.); Hatalmas urakról néktek emlékezőm (III, 1.); Elmúlt nagy üdökről mostan emlékezőm (III, 3.)

ének Ez éneket szerzé veszteg ültében (I, 390.)

felelni Nagy szép szóval az Eszternek felele, I, 243.); Menne hallá Eszter így felele (I, 274.); Igen nagy örömmel arra felelének (II, 77.); Sámson meséjére így feleltek vala (II, 120.); Sámson így felele: bizon nem tudátok (II, 123.); Az erős Sámsonnak így felelének (II, 176.); Ezt az Sámson hallá, felele népeknek (II, 185.); Szíve rajta esék, asszon így felele (III, 120.); Cyrus az királnak ezt felelte vala (III, 155.); Mihelt királ gyermek feleletit hallá (III, 157.); Királ unokája ű feleletiről (III, 175.); Erre az Harpagus nagy bátron felele (III, 189.)

fohászkodni Sámson fohászkodék mennybéli istennek (II, 358.)

hallani Ha hallják, ország szerént megmondják (I, 62.)

hallgatni, meghallgatni vmit Azért hallgassátok urak én beszédöm! (III, 4.)

hazudni Elöttem hazudni hamisan te ne merj (III, 163.)

história (címben, I., III. , *szép história*, címben, II.)

imádság Hagyá, érte lennének imádságban (I, 222.)

írni Nagy sok nyelven leveleket írta (I., 75.); Országokra leveleket írta (I, 182.); Hamar az Cyrusnak egy levelet írta (III, 202.); Kit mind a levélbe Harpagus beírta (III, 214.)

kérdés, kérdezni Végre ő megmondá társának kérdését (II, 110.); De végre megkérdezték, hogy mi oka légyen (II, 158.); Sámson nagy erejét kérdezi Dalila (II, 259.); Kérdezi, hogy őtet művel megrettenjék? (II, 279.)

kiáltani Keservesen az Istenhez kiálta (I, 192.); Az Istenhez mind el-felkiáltának (I, 196.); Sámsonat hogy megláták, oly igen kiáltanak (II, 194.)

krónika (Lám az király krónikába tételét ((I., 137.); Krónikáit olvastatá szolgálival (I, 294.); De krónika igazán mondja vala (I, 297.)

könyörgés Meghallgatá az Eszter könyörgését (I, 362.); Könyörög Istennek nagy szomjúságában (II, 210.); Titkon könyörgének a szép Dalilának (II, 247.); Könyereg szívében, hogy ellenségének (II, 359.)

levél Nagy sok nyelven leveleket írta (I., 75); Országokra leveleket írta (I., 182.); Minden országra küldte leveleidet (I, 355.); Hamar az Cyrusnak egy levelet írta (III, 202.); Kit mind a levélbe Harpagus beírta (III, 214.); Kiben egy levelet szépen szerzett vala (III, 216.); Cyrus az levelet nyúlban megtalálá (III, 223.)

magasztalni Mindeneknek felette magasztalá (I, 372.)

mese Egy egy jeles mesét fejenként mondjunk (II, 74.); Az kinek meséjét megnem oldhatandjuk (II, 75.); Ott ők mind fejenként mesét beszélének (II, 78.); Én is mesét mondok,

kit ha ti megleltek (II, 82.); Rövid az én mesém: az ki eszik vala (II, 85.); Ódjátok mesémet, kit néktek megmondék (II, 89.); Az Sámson meséjét nem tudhatják vala (II, 95.); Hogy gondolta legyen az mesét, nem tudjuk (II, 99.); Urától kérdezi, mi légyen meséje (II, 107.); Nékie megjelenté mi légyen meséje (II, 112.); Mesét hogy megmondá, lének vígasságban (II, 116.); Mesének értelmét tőlök kérdi vala (II, 118.); Sámson meséjére így feleltek vala (II, 120.)

mondás, mondani Király mondását asszony hátra veté, (I, 40.); Ha hallják, ország szerént mind megmondják (I, 62); Az szép Vástit király hitlennek mondá (I, 74.); Az nagy úrnak végre megmondták vala (I, 155.); Nem kell nekem – mondá – király nagy kincsed (I, 173.); Soha ne véld – bátyja néki azt mondja – (I, 213.); Bátran nékem te meg mondjad beszéded (I, 250.); De krónika igazán mondja vala (I, 297.); Erre királynak szolgálai mondának (I, 301.); Tanácsának király ottan ezt mondá (I, 310.); Ámán hallá az királynak mondását (I, 313.); Mardocheussal úgy tenne mint mondá (I, 325.); Bánatomat uram én nem mondanám (I, 357.); Hogy egy fia lenne, néki ezt megmondá (II, 19.); Angyalnak beszédét urának megmondá (II, 26.); Sámsonnak az atyja és anyja ezt mondá (II, 41.); Atyjának megmondá bizon beszédében (II, 47.); Én is mesét mondok, kit ha ti megleltek (II, 82.); Ódjátok mesémet, kit néktek megmondék (II, 89.); De ha bizont erről nem mondandasz nekünk (II, 101.); Végre ő megmondá társának kérdését (II, 111.); Te megmondád Sámson: a méz igen édes (II, 121.); Hamar el-kisiete Sámson, hogy ezt mondá (II, 125.); Sámson hogy ezt érté monda haragjában (II, 143.); De mikor ez szókat megmondotta vala (II, 149.); Philisteus népek, kiket Jásznak mondnak (II, 193.); Az szép Dalilának Sámson ígyen monda (II, 262.); Ezt Dalila hallá, megmondá jászoknak (II, 265.); Sámson megriasztá, Dalila ezt mondá (II, 269.); Mondá hét istránggal két kezét megkötni (II, 282.); Ezt Dalila hallá, megmondá jászoknak (II, 285.); Ellenséged rajtad! Sámsonnak ezt mondá (II, 289.); Ez szót mondja néki úgymint nagy haraggal (II, 294.); Az Sámson igazán megmondá nékie (II, 313.); Az kőlábhoz vinné, gyermeknek ezt mondá (II, 363.); Láta álom felől bölcseknek ezt mondja (III, 32.); Azért megmondjátok mi jövőendő volna? (III, 40.); Tudjad királ – úgymond, az bölcsek azt mondják (III, 41.); Nékem megmond azért, ki gyermeke legyen (III, 167.); Rövidebben mondván, pásztor beszédéből (III, 173.); Vígán tartá őket, nékiek ezt mondja (III, 232.); Valahol mondaná, mind véle lennének (III, 243.)

nevezni Az apró gyermekek Cyrusnak nevezék (III, 135.)

nyelv Nagy sok nyelven leveleket írta (I, 75.)

olvasni Krónikáit olvastatá szolgálival (I, 294.)

példa Példa lészen az mű feleségünknek (I,57.); Népek ezt végezék, hogy egy példa légyen (II, 160.)

szerezni /éneket, levelet/ Ez éneket szerzé veszteg ültében (I, 389.); Kiben egy levelet szépen szerzett vala (III, 216.); Az ki ezt szerzé az ű víg kedvében (III, 309.)

szidalmazni Minden futó népet így szidalmazának (III, 290.)

szó Nagy szép szóval az Eszternek felele (I, 243.); Hogy ez szókat királynak szólták vala (I, 305.); Ilyenképen Ámán kezdé ő szavát (I, 316.); Ilyen szóval szóla király Eszternek (I, 340.); De mikor ez szókat megmondotta vala (II, 149.); Szép szóval környüle sokat hízelkedés (II, 278.); Ez szót mondja néki úgymint nagy haraggal (II, 294.); Királ ilyen szóval ennek szólott vala (III, 72.); Szavát megfogadá pásztor az asszonnak (III, 129.); Királ az pásztornak ilyen szóval szóla (III, 160.)

szólni Asszony ellen nagy sokan szolának, (I, 50.); Szóla egyik, hogy veszteg hallgatnának (I, 52.); Róla Ámán az királynak így szól (I, 161.); Hogy ez szókat királynak szólták vala (I, 305.); Ilyen szóval szóla király Eszternek (I, 340.); Az lakodalomban Sámson így szólott vala (II, 72.); A zsidóországban népnek így szolának (II, 170.); Királ ilyen szóval ennek szólott vala (III, 72.); Királ az pásztornak ilyen szóval szóla (III, 160.)

verseknek feje (a versszakok kezdőbetőiben az akrosztichon) Nevét megjelenté verseknek fejében (III, 400.)

A terminológiai tárnak egy ilyen összeállításával közel juthatunk a Mohács utáni három évtized magyar poétikai gondolkodásához (vagyis nem ahhoz, ahogyan mintegy százötven éve mi látjuk a régi magyar verses szövegeket, hanem ahogyan e szövegek látták magukat). Ez az eszköz nem lebecsülendő: olyan költészettörténetek kutatói is alkalmazták, melyekben szép számmal születtek középkori és reneszánsz poétikák (mint Hecq-Paris szótára is).

Ha „a versújítás korának” versfelfogásait általában kell jellemeznünk, ennek időbeli határait a Kecskés A. És Vilcsek B. szerkesztette magyar verstani szöveggyűjtemény 1760 és 1840 között vonja meg, vagyis ha e szócikk ragaszkodik az 1800-as záró időponthoz, ez utóbbi éppen kettémetszi a versújítás időszakát. Még a 19. század utolsó harmadában is használták két nagy tábor megjelölésére a „metristák” és a „ritmisták” kifejezést, amelyek a 18. század utolsó harmadában önbesoroló jellegűek voltak. A versújítás e két irányának elkülönítése ugyan nem elvetendő, de pontatlan. Ugyanis jóval több finomabb irány jelentkezett, mint e kettő. A „ritmisták”, a rímes-ütemhangsúlyos és szótagszámláló versek hívei hatalmas költészettörténeti múltra hivatkozhattak, de többnyire Gyöngyösi István műveit emlegették mintaként. A „metristák” az antik metrumok készítésének szabályozásáért szálltak síkra, de ezzel együtt jelentkezett a leoninusok jelensége (az időmértékes, de rímes disztichonok ízlésbeli problematikája is), amely szintén régi múlttal dicsekedhet: úgy tűnik, e verselési módot először az ifjabb Heltai Gáspár kiadta 1592-es csíziók mutatják.. Ez az irányzat (újkori kezdeményezője Molnár János volt *A régi jeles épületek* /1760/ c. könyvének előszavával) természetesen visszakereste magyar előzményeit Sylvester János 1541-ben megjelent Újtestamentum-fordításának disztichonjaiban, majd ezek 16-17. századi követőinél. Ha „a versújítás kora” felől nézünk vissza, igen sok korábbi költői alkotás előzményként tűnik fel. Előzményként jelenik meg Szenci Molnár Albert az ún. kéttömbű, nyugat-európai strófaformák átültetésével, vagy a két Ráday az ún. Ráday-nem meghonosításával.

„A versújítás korának” verstani elgondolásai alapvetően prozódiai elgondolások voltak, hiszen mind a görög-római rendszerű költői formák, mind a nyugat-európai formák esetében – együtt a magyar irodalmi nyelv lassú egységesítésével – valamilyen közmegegyezést kellett kialakítani: egyik oldalon licenciákat kellett kidolgozni az oldottabb költői gyakorlat számára, a másik oldalon viszont szabályokat, a ritmusbizonytalanság elkerülésére, a verssor lejtésének tisztasága érdekében. A Vörösmarty-Petőfi-Bajza nemzedék számára már gazdagon differenciált verstani-poétikai kultúra állt rendelkezésre.

Szövegek, adatok:

Magyar verstani szöveggyűjtemény I. Hagyományőrzés és hagyományteremtés a versújítás korában (1760-1840), Szerk: KECSKÉS András és VILCSEK Béla, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

Kákonyi Péter históriái, in: *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei*, 2. kötet, közdtéteszi SZILÁDY Áron, a M. T. Akadémia Könykiadó-hivatala, Budapest, 1882, 277-314. p.

DANTE ALIGHIERI Összes művei, szerk. KARDOS Tibor, Magzar Helikon, Budapest, 1962.

FARAL, Edmond, *Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècles. Recherches et documents sur la technique littéraire du Mozen Age*, Champion, Paris, 1923.

HECQ (Gaëtan) – PARIS (Louis), *La po;tique française au Moyen Age et à la Renaissance* (1896), Slatkine Reprints, Genève, 1978.

Irodalom>

ARNDT, Erwin, *Deutsche Verslehre. Ein Abriss*. 13., bearbeitete Auflage, Volk und Wissen Verlag, Berlin, 1995.

DRAGONETTI, Roger, *La technique po;tique des trovères dans la chanson courtoise. Contribution à l'étude de la rhétorique médiévale*, De Tempe, Brugge, 1960.

G|ÁLDI László, *Ismerjük meg a versformákat!* Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1987.

HORVÁTH Iván, *A magyar vers formatörténete a koraiúkor kezdetén*, in: *Allegro con brio*, íráok Zemplényi Ferenc 60. születésnapjára, szerk. BÁNKI Éva, TÓTH Tünde, Palimpszeszt, Budapest, 89-116. p.

SZIGETI Csaba, *Magyar versszak*, Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

ZUMTHOR, Paul, *Essai de poétique médiévale. Avec une préface de Michel et un texte inédit de Paul Zumthor*, Éditions du Seuil, Paris 2000.